

Prof. Dr. Fatma Doğruel'e Armağan

Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri:

KALKINMA, ÇEVRE VE EŞİTSİZLİK

Editörler

Oya Kent

B. Can Karahasan

Mahmut Tekçe

Hüseyin Taştan

Murat Donduran

**PROF. DR. FATMA DOĞRUEL'E ARMAĞAN
TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DİNAMİKLERİ:
KALKINMA, ÇEVRE VE EŞİTSİZLİK**

Editörler

Oya Kent, B. Can Karahasan, Mahmut Tekçe, Hüseyin Taştan, Murat Donduran

Genel Yayın Numarası: 445

ISBN: 978-625-97484-7-4

1. Basım, Mayıs 2025

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2025
Efl©2025

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.
Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Ferhat Önder

Baskı ve Cilt:

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi Beytepe Köy Yolu No.3
Bilkent, Çankaya/Ankara
Telefon: 0312 266 44 10
Sertifika Nu.: 46519

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.
Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı
No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 46

<http://www.kitapsaati.com.tr> • [instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi) • [twitter.com/efilyayinevi](https://www.twitter.com/efilyayinevi)

FATMA DOĞRUEL

1955 yılında Adana’da doğdu. 1972 yılında Adana Kız Lisesi’nden mezun oldu. Lisans ve yüksek lisans ortak derecelerini Hacettepe Üniversitesi Matematik Bölümü’nden (1978) ve doktora derecesini 1987 yılında Çukurova Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü’nden aldı. Çalışmalarına 1978 yılında Çukurova Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü’nde başladı ve 1988 yılında Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümü’ne geçti. 1990 yılında doçent ve 1996 yılında profesör olan Doğruel bu görevinden 2022 yılında emekli oldu. Türk Sosyal Bilimler Derneği Genç Sosyal Bilimcileri Özendirme (1987), Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler (1990), Kıbrıs Türk Ekonomi Kurumu En Başarılı Bilim İnsanı (2019) ve Türkiye Ekonomi Kurumu Akademik Hizmet (2023) ödülleri ald. Doğruel’in yayınları ekonomik büyüme ve kalkınma, bölgesel ekonomi, gelişmekte olan ülkeler makroekonomisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye iktisat tarihi ve tarım ekonomisi alanları ile ilgilidir. Üstlendiği görevler arasında Middle East Economic Association (MEEA) Yönetim Kurulu Üyeliği (2010-2012), MEEA Yönetici Sekreterliği (2013-2015), Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi (BBTMK) Yönetim Kurulu Üyeliği (2020-2022) yer almaktadır.

ÖNSÖZ

Bu kitabın hikâyesi, aslında Prof. Dr. Suut Doğruel için hazırladığımız ve 2021 yılında Efil Yayınları'ndan çıkan *Türkiye Ekonomisinde Büyüme, Kalkınma ve Eşitsizlik* adlı armağan kitabın ilk fikir aşamasında başladı. Suut hocaya anlamlı bir emeklilik hediyesi hazırlamak üzere bir araya geldiğimizde, hepimizin zihninde bir sonraki kitap çalışmamızı, Suut hocanın 40 yıllık hayat ve çalışma arkadaşı, o tarihte henüz emekli olmamış olan, Fatma Hocamıza armağan etme düşüncesi vardı. Akademik hayatlarımızın farklı dönemlerinde, Fatma Doğruel'in derslerine girmiş, seminerlerine katılmış, tezlerimizi onun rehberliğinde yazmış ya da yalnızca fakülte koridorlarında karşılaşıp, bölümdeki odasına uğrayıp sohbetinden ilham almıştık. Bu kitabın, Fatma Hocamızın bizlerde bıraktığı izleri yansıtması gerektiğine o günlerde karar verdik.

Ancak yaşam, biz başka planlar yaparken başımıza gelenlerdir. 2023 yılında Suut Hocanın ani kaybı hepimizi derinden sarstı ve bu kitabın hazırlık süreci kaçınılmaz olarak sekteye uğradı. Zaman zaman durduk, ara verdik; ama Fatma Hocamıza olan gönül borcumuzu bu kitapla ifade etme düşüncesinden hiç vazgeçmedik.

Prof. Dr. Fatma Doğruel yalnızca bir akademisyen değil; entelektüel derinliği, disiplinli çalışma tarzı, derslerde öğrencilerini düşünmeye sevk eden yorumları ve genç akademisyenlere gösterdiği özenle pek çok öğrencinin ve çalışma arkadaşının hayatına dokunmuş bir hocadır. Bu kitaptaki bölümlerin yazarlarının tamamı, onun öğrencisi olma ayrıcalığını yaşamış, akademik yollarının bir noktasında Fatma hocayla kesişmiş ve bugün Türkiye'nin ya da dünyanın farklı üniversitelerinde görev yapan iktisatçılardır. Kitabın editörlüğünü üstlenen bizler de, onun öğrencileri olmaktan her zaman gurur duyduk.

Kitaptaki bölümler, Fatma Doğruel'in Suut Doğruel ile birlikte uzun yıllardır kafa yorduğu; değerli çalışmalar yaptığı bölgesel kalkınma, eşitsizlik, yakınsama, tarım ve çevre sorunlarıyla ilgili çalışmalardan oluşmaktadır. Her bir bölüm, bu alanlara farklı perspektiflerden katkı sunmayı amaçlamaktadır. Kuşkusuz, Fatma hocanın akademik birikiminden beslenmiş, onunla yolları kesişmiş çok sayıda değerli akademisyen var; bu kitaba katkı sunanlar, onların yalnızca küçük bir bölümünü temsil ediyor. Tıpkı *Türkiye Ekonomisinde Büyüme,*

Kalkınma ve Eşitsizlik kitabının önsözünde dediğimiz gibi, Fatma Hocanın öğrencisi olmuş tüm akademisyen ve araştırmacıların katkı yapacağı bir eser muhtemelen birkaç cilt olurdu. Ancak inanıyoruz ki bu eser, Fatma hocamızın akademik etkisinin öğrencilerinin çalışmalarında nasıl devam ettiğini gösteren anlamlı bir bütünlük oluşturuyor.

Fatma Doğruel Hocamıza duyduğumuz saygının ve minnetin bir ifadesi olan bu kitabın, yalnızca onu tanıyanlar için değil; aynı zamanda onu tanımayan genç akademisyenler, iktisatçılar ve öğrenciler için de ilham verici olmasını diliyoruz.

Editörler

Oya Kent

B. Can Karahasan

Mahmut Tekçe

Hüseyin Taştan

Murat Donduran

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v

SUNUŞ ix

A. Erinç Yeldan

**COĞRAFİ YOĞUNLAŞMA VE YIĞINLAŞMA ÖLÇÜMÜ
ÜZERİNE:**

YÖNTEM VE DEĞERLENDİRME 1

Oya Kent

TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL İHRACAT KULÜPLERİ 47

Erhan Aslanoğlu, Pınar Deniz

**TÜRKİYE İÇİN BÖLGESEL İNSANİ GELİŞMİŞLİK
ENDEKSİ VE YAKINSAMA DİNAMİKLERİ 65**

Altan Bozdoğan, Hakkı Kutay Bolkol, Umurcan Polat

**BÖLGESEL BÜYÜME VE MEKÂNSAL
MEKANİZMALAR 103**

Burhan Can Karahasan

**TÜRKİYE’DE TARIMSAL İSTİHDAMIN YAPISINA
BÖLGESEL DÜZEYDE BİR BAKIŞ 121**

Bilge Eriş Dereli, Burcu Düzgün Öncel

**FİRMA BÜYÜKLÜĞÜ VE İKTİSADİ BÜYÜME: TÜRKİYE
ÜZERİNE İL BAZINDA BİR ANALİZ 141**

Murat Donduran

**TÜRKİYE’DE TÜKETİM EŞİTSİZLİĞİNİN SON YİRMİ
YILI 163**

Ş. Elif Filiz, Tolga Aksoy

TÜRKİYE’DE BÖLGESEL İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ VE YAKINSAMA	185
--	------------

Gülşah Özşahin

2000-2021 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE ÇOK BOYUTLU REFAH VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİYLE YAKINSAMA KULÜPLERİNİN KURULMASI	205
--	------------

Mehmet Pınar

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN SINIRDA KARBON DÜZENLEMESİ MEKANİZMASI VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE OLASI ETKİLERİ.....	223
---	------------

Fatma Didin Sönmez, Yasemin Özerkek, Mahmut Tekçe

TÜRKİYE’DE KENTSEL SU TALEBİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	255
--	------------

Hüseyin Taştan

TÜRKİYE’DE COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE TURİZMİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ETKİLERİ	281
--	------------

Sevil Acar

ÇEVRE VE DOĞAL KAYNAKLAR İKTİSADI ALANINDA MATEMATİĞİN DEĞİŞEN İZİ: HUBBERT EĞRİSİ’NE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ SİSTEMLERİNİN GELECEĞİ	295
---	------------

Aslı Taşbaşı

METROPOLLERİN GIDA GÜVENLİĞİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ	337
--	------------

Zühal Özbay Daş

SUNUŞ

A. Erinç Yeldan¹

“*Yoksul ülkeler yoksul; çünkü yoksullar*”... Nobel Ekonomi Ödülü sahibi İsveçli ekonomist Gunnar Myrdal’ın ünlü sözü. Buyurun, Fatma ve Suut Doğruel hocaların sofrasına...

Bu söz, aslında kalkınma iktisadı paradigmasının yüzlerce yıllık tarihini özetliyor. Myrdal’ın kastettiği şey çok açık: yoksulluk yalnızca düşük gelir düzeylerinin değil, aynı zamanda bu gelir düşüklüğünü sürrekli yeniden üreten bir sürecin sonucudur. Çok yalın ve net ifadesiyle, ülkeler yoksul oldukları için gerekli yatırımları yapamaz, eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri geri kalır; bu da bireylerin üretkenliğini düşürür ve yoksulluk döngüsü devam eder.

Bu çerçevede, dışa bağımlılık, zayıf devlet kapasitesi, sermaye birikiminin yetersizliği ve düşük beşerî sermaye gibi faktörler bu döngüyü pekiştirir. Dolayısıyla, bu söz basit bir durum tespitinden öte, kalkınma iktisadında yapısal engellerin önemini bize hatırlatır.

Peki ama niçin? Yoksullar, *niçin yoksuldur*?

İşte Fatma (sevgili eşi Suut’un ve tüm yakın arkadaşlarının dilinde *Fatoş*) hocanın ömrünü adadığı sorunlar yumağı. Fatma Doğruel ve Suut Doğruel hocaların da vurguladığı üzere, sanayileşmiş ülkelerle kurulan asimetrik ilişkiler, bu ülkelerin üretim ve ticaret kapasitelerini sınırlandırırken, teknoloji transferindeki eşitsizlikler ve dışa bağımlı büyüme modelleri az gelişmiş ülkelerin kalkınma olanaklarını zayıflatmaktadır. Geç sanayileşme sürecinde, yerli üretim kapasitelerinin gelişmesi, çokuluslu şirketlerin piyasa egemenliği ve uluslararası tekel-lerin dayattığı oligopolist ve çok yönlü baskılarla sınırlandırılmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi ve sınıfsal çatışmalar, özgün kalkınma dinamiklerini zayıflatarak, ekonomik büyümenin toplumsal refaha yansımaları engellemektedir.

Tüm bu faktörler, az gelişmiş ülkelerin yapısal bağımlılığını pekiştirerek, küresel ekonomik sistemdeki dengesizlikleri sürdürmektedir. Bu konuya aşağıda gene değineceğiz, ama önce az gelişmişlik paradigmasına dayanarak Türkiye üzerine bir iki gözlemimizi paylaşalım.

1. Prof. Dr., Kadir Has Üniversitesi.

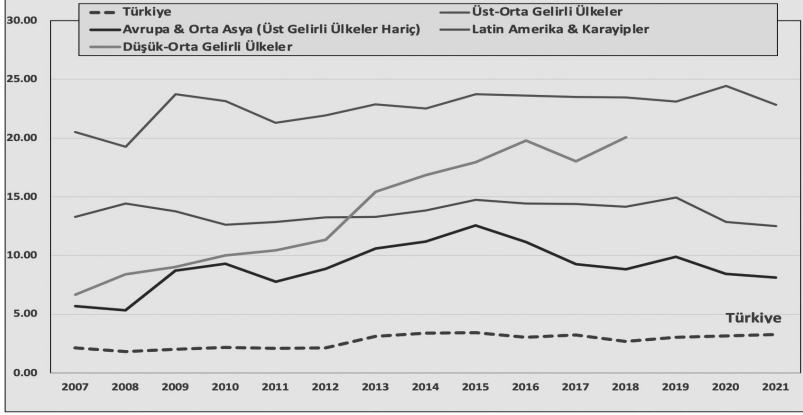
Türkiye ekonomisi, bir bütün olarak değerlendirildiğinde diğer “Yükselen ve Gelişmekte Olan Piyasa ekonomilerine görece üç noktada ayrılmaktadır: (i) Düşük ulusal tasarruf oranları; (ii) büyümenin aşırı oynaklığı; ve (iii) işgücüne –özellikle kadın emeğinin düşük katılımı. Aslında birbirine bağlı olan bu üç gözlem Türkiye’de büyüme serüveninin kendisini bir anlık gösterip sonra yeniden durgunlaşması ve hatta çöküşe geçmesinin ardındaki spekülasyon-istikili (*speculation-led*) sürecin doğrudan yansımasıdır.

Türkiye’de iktisadi ve siyasi yaşamın içine sürüklendiği tıkanmışlığın ve kriz ortamının, küresel ekonomide süregelen genel süreçlerden bağımsız olmadığını ve –kendi toplumsal iç dinamiklerinin yaratmakta olduğu öznel şekillendirmeleri göz önünde tutmakla birlikte, küresel ekonomiye geç kapitalistleşen bir ülke olarak eklemelenme çabasının doğal bir sonucu olduğunun da altını çizmemiz gerekiyor.

Bu tespitin küresel anlamda önemli yansımalarından birisinin Türkiye’nin ihraç ettiği mallar bileşiminde yattığını gözlemek mümkün. Örneğin, Türkiye’nin toplam ihracatı içerisinde (OECD sınıflamasına göre) *yüksek teknoloji malların* payının zaman içerisinde diğer benzer ülke gruplarına görece karşılaştırmalı seyri, Türkiye’nin üretim ve istihdam yapısındaki çarpıklıkların da doğrudan bir aynası görünümünde.

Şekil 1, Dünya Bankası verilerinden hareketle sanayi ihracatı içerisinde yüksek teknolojili olarak tanımlanan ürünlerin payını sergilemekte. Türkiye’nin, içinde bulunduğu yüksek orta gelirli ülkeler grubu ve coğrafi olarak yakın ülke gruplarıyla karşılaştırıldığında, küresel mal ticaretinde nasıl gerilerde olduğu şeklindeki verilerden açık olarak gözleniyor.

Şekil 1: İmalat Sanayi İhracatı İçerisinde Yüksek Teknolojili Malların Payı (%)

Kaynak: World Bank Development Indicators: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Ancak durun, bu resimde ilgimizi çeken bir başka gözlem daha var: *düşük-orta gelirli ülkeler* grubunda gözlenen hızlı yükseliş. 2000’ler başında sadece yüzde 5 düzeyinde olan yüksek teknoloji ürünlerin ihracat payı, hızla ivmelenmiş ve sanayi ihracatlarının yüzde 20’sine çıkmış. Diğer ülke gruplarında böylesi bir ivmelenme söz konusu değil.

Ne olmuş olabilir? Bu yapısal “başarının” sırrı nedir?

Birçok etmen söz konusu, kuşkusuz. Kalkınma iktisadının zenginliği de burada. Bu yapısal dönüşümün ardındaki etmenleri irdelemek ne bu tanıtım yazısının sınırlarına sığar, ne de bir insan ömrüne... Ama önemlice bir faktörün altını çizmek gerekli. O da *çok uluslu şirketlerin küresel ekonomide belirleyici konumu*.

Şu anda, Dünya Ticaret Örgütü hesaplamalarına göre 30 trilyon doları aşan dünya ticaret hacminin üçte ikisi 2,000 en büyük ulus-ötesi şirketin doğrudan ya da dolaylı olarak idari kontrolü altında. Meta zincirlerinin küresel boyutta örgütlenmesi, söz konusu ulus-ötesi şirketlerin yatırım, depolama, pazarlama kararları tarafından belirleniyor (Fatma hoca tam bu arada söze girerek, *göreceli üstünlükler kavramına dayalı ticaret tasarımlarının ne kadar yetersiz ve yanlış* olduğunu bizlere hatırlatacaktır).

Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Örgütü (UNCTAD) yıllık *Trade & Development Report* belgelerinde bu konuyu her sene dile ge-

tirmektedir. Aşağıda 1 No'lu Tablo, UNCTAD'ın 2018 tarihli raporundan. En büyük 2,000 ulus-ötesi şirketin 2001-05 arasında 18.7 trilyon dolar olan satış gelirlerinin, on yıl sonra 36.8 trilyon dolara yükseldiğini; satış geliriyle karşılaştırmalı kâr oranlarının da %5.4'ten, %7'ye çıktığını belgeliyor.

Tablo 1

En Büyük 2,000 Ulus-Ötesi Şirket Göstergeleri (Trilyon Dolar)			
	2001-2005	2006-2010	2011-2015
Net Satış Gelirleri	18.7	29.7	36.8
Net Karlar	1.0	2.0	2.6
Karların Satış Gelirlerine Oranı (%)	5.4	6.8	7.0
Kaynak: UNCTAD, TDR 2018; Tablo 2.8			

Dolayısıyla, bu dönemde yeni (yeniden) keşfedilen Sahra-altı Afrika'nın ve Asya'nın yoksul ekonomileri, çok uluslu tekellerin kâr savaşımının odak noktası halin gelmiş olduğu görülüyor.

Hemen bir not daha paylaşalım. *Yüksek teknoloji ürün* dediğimizde aklımıza sadece sanayi ya da iletişim, yapay zekâ gibi üst hizmetler tasarımları gelmesin. Tarımın sanayileştirilmesi de bu sürecin çok önemli bir parçası. “Organik”, “tarladan sofraya yeşil”, “omega zengin” vs vs markası altında tasarımlanan *yeni tarımsal sanayiler*, tohumlama, gübreleme, depolama, pazarlama ağlarını örgütleyen Cargill, Nestle, Pillsbury ve hatta Ülker gibi çok uluslu şirketlerin kararlarıyla biçimleniyor. Bu süreçte söz konusu şirketler, *papaya, ejder meyvesi, mango*, vb. egzotik ürünleri kentlerin yüksek profilli marketlerinin raflarına taşıırken (bizim nesil bunları hayal bile edemezdi, sadece *çikita muzun* adını bilirdik), dünyanın yoksulları da *yeni tarımsallaşan ülkeler* (*newly agriculturalizing economies*) adı altında kutsanıyor.

Bu arada uluslararası iş bölümünde yeni teknolojiler, yeni sanayiler, yeni ürünler pazarlanırken, ülkelerarası gelir dağılımında çok da anlamlı bir değişme olmadığın, teknik ifadeyle söylersek *yakınsama* (*convergence*) beklentisinin gerçekleşmediğini gözliyoruz. Fatma hoca bu gözleme de eşsiz betimleme gücüyle hemen müdahalede bulunacaktır. Arada da soracaktır, “*çayımızı yenileyelim mi Suut?*” diye...